

Мирослав Янакиев

ЗА НЯКОИ СЛОВОРЕДНИ СЛАБОСТИ В НАШАТА ПИСМЕНА ЕЗИКОВА ПРАКТИКА*

Подреждането на думите в българското изречение е подчинено на многобройни и, изглежда, твърде сложни правила, които още не са добре изучени. Монографични изследвания, посветени на българския словоред, почти няма¹, а казаното в ръководствата по българска граматика във връзка със словореда е недостатъчно и често е погрешно². Повечето словоредни слабости в нашата писмена езикова практика обаче не се дължат на това, че българските словоредни правила не са достатъчно изучени от езиковедите. Най-честите от тях представляват нарушения на добре известни и правилно формулирани в учебниците граматически норми. Причините им трябва да се търсят в една особеност на писменото фразиране.

Коя е тази особеност? Когато говорим, съзнанието ни не може да конструира много сложни фрази. Говорната фраза регистрира само основната линия на мисълта ни. В краткото време, през което оформяме говорната си фраза, езиковите форми на редица обективно нужни уточнения не успяват да получат място в нея и намират обикновено израз в отделни, други фрази. А когато пишем, съзнанието ни разполага с време да включи във фразата езикови форми на много смислови уточнения. Включването на тези уточнения във фразата често става даже и след като е записана веднъж. Така се получават твърде усложнени синтактични постройки, целостността на които не може да се контролира от съзнанието пътем, в потока на фразирането, без внимателно повторно вглеждане. Понеже много често към вече оформена писмена фраза думи и изрази се добавят именно без тя да се огледа пак изцяло, не е чудно, че добавката може да попадне на неподходящо място.

---

* В сп. *Език и литература*, 1959, № 2, с. 97–110.

- 1 В основното изследване на словореда в славянските езици, направено от Ерих Бернекер (Erich Berneker. *Die Wortfolge in den slavischen Sprachen*. Berlin, 1900), на българския език е отделено съвсем малко място. От по-късно време може да се посочат само кратката статия на Станислав Шобер „Един основен принцип на нареждане думите в българското изречение“ (*Сборник в чест на проф. Л. Милетич за седемдесетгодишнината от рождението му*, София, 1933, с. 77–87) и интересната, но недостатъчно избистрена студия на Крум Кърджиев „*Структура на българската реч. Теория за структурните групи на речта*“ (Шумен, 1940 – второ издание, разширена преработка на изданието от 1937 год.; III изд. в „Известия на Института за български език на БАН“, кн. V, София, 1957, с. 61–132).
- 2 Оценка, на места не напълно обективна, за словоредните раздели в ръководствата по българска граматика вж. в книгата на А. Теодоров-Балан „*Състояние на българската граматика*“ (София, 1947) на с. 214–226.

Внимателното гласно прочитане на всяка писмена фраза би било сигурно предпазно средство срещу словоредните грешки от този вид, ако нашият печат с многократното им повтаряне не беше притъпил усета за недопустимостта им. Но тъй като такава притъпяване на усета е на лице, трябва да се посочи кои са най-честите неправилни подреждания на думи, за да свикнем да ги виждаме и отстраняваме. Тази е задачата на настоящата статия.

Словоредните правила в българския език твърде ясно се разделят на две основни групи. Правилата от първата група определят като допустим само по един от няколко математически възможни варианта в подреждането на езикови единства. От тук и терминът, с който се означават в настоящата статия – едновариантни. Нарушаването на тези правила оставя впечатление, каквото оставя и нарушаването на всяко друго граматическо правило³. Правилата от втората група допускат по повече от един вариант в подреждането на определени езикови единства и затова ще бъдат наричани тук многовариантни. Допустимите от тези правила варианти в подреждането на езиковите единства се схващат като практически равностойни по смисъл и с многобройността си дават основание да се говори за „свобода“ на словоредата в българския език. В действителност обаче всеки от вариантите има известни предимства и недостатъци, които, ако се вземат пред вид, обикновено дават достатъчно основание да се предпочете едно от възможните няколко решения на словоредния проблем. Решаваща роля в такива случаи трябва да играят избягването на двусмислиците (амфиболиите) и грижата между пряко свързаните в синтактично отношение части на изречението да има по възможност по-малко други думи⁴, макар че понякога би трябвало да не се забравят и други съображения – стремежът към по-благозвучни изрази, словоредът на съседните или по-далечни изречения и най-сетне личните предпочитания на автора или редактора. По-долу ще бъдат посочени примери, от които ще се види как много от съществуващите в писмената практика словоредни слабости биха били отстранени, ако допустимите от многовариантните правила словоредни варианти бяха оценявани с оглед на казаните критерии.

---

3 А. Теодоров-Балан (в пос. съч., с. 214) смята, че редица такива правила (за мястото на предлозите, на отрицателната частица *не*, на въпросителната частица *ли*) не са изобщо предмет за разглеждане в този дял на синтаксиса, който наричаме *словоред* (у Балан *дусморед*). За тях той говори в морфологията, когато характеризира съответните думи като части на речта. Доводите му заслужават внимание, но обсъждането им не е уместно в статия с практическа насоченост като настоящата. Тук словоредните въпроси ще се разглеждат без оглед на това, къде е правилно да бъде разглеждан един или друг от тях в цялостни граматически ръководства.

4 Разделянето на пряко свързани в синтактично отношение части на изречението чрез вмъкването на други думи между тях се означава обикновено в стилистиката със слабо познатите у нас термини *хипербат* (*ὑπερβατον*) и *траекция* (лат. *traiectio*). Срв. Ernst Berger, *Stylistique latine. Quatrième édition revue et augmentée*, Paris, 1942, с. 325.

Илюстративният материал е събиран от автора на настоящата статия в течение на редица години, но това не означава, че препоръките, направени в нея, не са актуални. Всяка от тези препоръки може да се илюстрира с още много примери от най-нови броеве на почти всеки наш вестник.

I

Сравнително редки са в нашия печат отклоненията от онези правила, които определят мястото на безакцентните думи. Това са правила ясно едновариантни и понеже се отнасят до малко на брой и извънредно често употребявани думи, практиката ги вкоренява много здраво в съзнанието ни дори и когато абстрактните им формулировки не са дадени в граматическите ръководства. Ако все пак тук-там се появяват поставени на погрешни места безакцентни думи, те са останали на тези места поради недоглеждане или пък са последица от неправилни аналогии. На погрешно място стои възвратното притежателно местоимение *си* например в следния израз:

„...Ботев се разви като последователен докрай революционен демократ, с определени утопическо-социалистически, но революционно-действени елементи в политическата си, идеологическата и поетическата дейност...“ (сп. „Ново време“, 1956, кн. 6, с. 15).

Макар че в съществуващите граматически ръководства не се определя мястото на безакцентните форми на притежателните местоимения спрямо няколко съгласувани и членувани определения⁵, поставянето на „си“ непосредствено след „политическата“, а не след „поетическата“ в цитирания израз може да се тълкува само като недоглеждане. Първоначално авторът навярно не е бил членувал второто и третото прилагателно. При това положение мястото на „си“ не е било погрешно, но целият израз не е съответствувал точно на изразяваната мисъл. След като са добавени членните морфемии към второто и третото прилагателно с цел да се приведе изразът в съответствие с изразяваната мисъл, не е съобразено, че добавката изисква и преместване на „си“.

---

5 За мястото на „енклитичните притежателни местоимения“ спрямо повече от едно определение на съществително име говори от авторите на български граматически ръководства само Л. Андрейчин (в своята „Основна българска граматика“, София, 1944, с. 493). Неговото указание обаче, че „енклитичните притежателни местоимения“ се поставят „след първото определение“, което стои пред определяното съществително, се отнася само за определения на един граматически предмет, а не за брахилогични конструкции като в цитирания тук израз, в които повтарянето на членната морфема при всички прилагателни посочва, че с тях се означават признаци на различни граматически предмети. Когато с енклитично притежателно местоимение се цели да се обозначи общ притежател на повече от един граматически предмет, местоимението се подрежда при названието на последния от граматическите предмети. За това косвено говори и един от примерите, дадени от Л. Андрейчин (пак там, същ. с.): „*Накачиха вътре дрехите и торбите си*“.

*

Редакторите стилисти често задават въпроса къде трябва да стоят прилаголните енклитични местоимения и енклитичните форми на спомагателния глагол *съм*, когато в изречението пред думата, към която се отнасят те, има само вметнато пояснение или обособено обстоятелство. Би могло да се помисли, че е на лице словореден проблем. А в практиката почти не се среща погрешно подреждане на енклитиките в такива случаи. В същност касае се само за недостатъчно отчетлива формулировка на съответното словоредно правило в граматическите ръководства – като се говори за невъзможността енклитиките да стоят в началото на изречението, не се отбелязва изрично, че ако пред изречението има вметнати пояснения (включително обращения и междуметия) или обособени обстоятелства, тези пояснения или обстоятелства не бива да се смятат като негови части.⁶

Смущението на редакторите стилисти се дължи най-вече на това, че нашата пунктуационна система допуска да не се отделят със запетая някои стоящи пред изречението вметнати пояснения или обособени обстоятелства, без с това те да губят характера си на вметнати пояснения или обособени обстоятелства. Така например в нашия правопис се разрешава да няма запетая след началното „и наистина“ в следното изречение:

„И наистина, показаха се множество начини и възможности, особено чрез сведенията, които идват от великия Съветски съюз“ (в. „Труд“, 1956, бр. 151, с. 2).

В редакцията обаче основателно не са се възползували от това позволение. Отстраняването на запетаята би оставило като единствен признак за вметнатия характер на „и наистина“ мястото на енклитиката „се“. А понеже изречението позволява „наистина“ да се прочете като фразово акцентувана модална дума, при липса на запетая задпоставеността на „се“ може да се изтълкува като словоредна грешка.

Тъй като предложните словосъчетания в началото на изречението в писмената практика обикновено изпълняват службата на обособени обстоятелства или вметнати изрази, редакторите стилисти са склонни след предложно словосъчетание в началото на изречението никога да не допускат предпоставеност на енклитиките. А има случаи, когато предложното словосъчетание в началото на изречението не е вметнат израз или обособено обстоятелство и поради това след него не се налага задпоставяне на енклитиката.

---

6 П. Ст. Калканджиев единствен от авторите на български граматика прави забележка в такъв смисъл, но и тя не е достатъчно обща – отнася се само до „обръщение в звателен падеж“ и „междуметие“. Вж. неговата „Българска граматика“ (II издание, Пловдив – София, 1938), с. 438.

Правилно е например задпоставянето на енклитиката „се“ в следното изречение:

„Наред с това срещат се и стихове с поетическа колоритност и с чувство за ритмичност“ (в. „Литературен фронт“, 1957, бр. 15, с. 2).

В него „наред с това“ е вметнато пояснение⁷ и въпреки че в съгласие с нашата пунктуационна система запетая след него не е поставена, пауза при четенето там трябва да се направи. Но в цитираното по-долу изречение, имащо в началото си пак „наред с“, авторът с право е поставил „се“ пред „срещат“:

„Наред с пространно предадените спомени за проф. Ив. Шишманов и Пенчо Славейков се срещат и кратки с не особено ярки характерни факти спомени...“ (израз от рецензията на Ж. Авджиев за книгата на Ст. Чилингиров „Моите съвременници“ – първоначален текст).

А в печатания текст на рецензията (в. „Литературен фронт“, 1956, бр. 33, с. 2) четем:

„Наред с пространно предадените впечатления за проф. Ив. Шишманов и Пенчо Славейков, срещат се и кратки спомени с не особено характерни факти“.

Тук „се“ е преместено след „срещат“ и преместването е подкрепено със запетая. Не са забелязали обаче при редактирането на изречението, че „наред с пространно предадените впечатления за проф. Ив. Шишманов и Пенчо Славейков“ е непряко допълнение, а не вметнато пояснение и следователно авторът е бил прав, като не го е обособил и като е поставил „се“ пред „срещат“.

*

Не бива да се смята за безизключителна и задпоставността на енклитиките в началото на главно изречение, стоящо след подчинено. Наистина нашият правопис изисква между начално подчинено изречение и главното да пишем винаги запетая⁸, но тази запетая не бива да се смята за указание, че началното подчинено изречение е винаги сходно по функция с обособените части на изречението. Подложните и допълнителните изречения изобщо не съответствуват на обособими части от изречението, а анализът на определителните и обстоятелствените изречения показва, че в същия смисъл, в който се говори за необособени и обособени обстоятелства или определения в рамките на простото изречение,

7 „Наред с това“ може да се определи и като обособено обстоятелство, но за словоредата тази разлика в синтактичната категоризация няма значение. Освен това, принципно разграничение между вметнати изрази от този тип и обособени обстоятелства не бива да се прави. Срв. Л. Андрейчин, Основна българска граматика, с. 482.

8 Вж. Л. Андрейчин, Вл. Георгиев, Ив. Леков и Ст. Стойков, Правописен речник на българския книжовен език, София, 1958, с. 27 (П. А. 1). Срв. също там и с. 30 (П. Б. 3, заб. 2). По-малко категоричен е Л. Андрейчин в „Основна българска граматика“, § 619 (с. 531).

може да се говори и за необособени обстоятелствени или определителни изречения в рамките на сложното съставно изречение.⁹

Така, в изречението „*За да си почина, се спрях*“ предпоставянето на енклитиката „*се*“ не е погрешно, но изисква „*за да си почина*“ да не се обособява, а да се изговори със силно фразово ударение и без пауза пред „*се*“. Ако „*се*“ стои след „*спрях*“, „*за да си почина*“ ще трябва да се изговори като обособено обстоятелство, т. е. със самостоятелно фразово ударение и с пауза пред „*спрях*“.

Ето пример, в който поради необособения характер на подчиненото изречение за време енклитиката „*се*“ правилно стои пред глагола „*спря*“, а не след него:

„Заморена от тичане, тя прекоси малка полянка, прошумоля през една лешникова туфа и чак когато шумът зад гърба ѝ съвсем заглъхна, се спря...“ (сп. „Пламъче“, 1955, кн. 6, с. 11).

В следващите изречения обаче енклитиките неправилно стоят пред глагола, защото началните подчинени изречения са „обособени“:

„Вгледаш ли се в него, ти се струва (вм. *струва ти се*. – М. Ян.), че красивите ѝ устни ще отронят звънки думи“ (в. „Септемврийче“, 1957, бр. 63).

„Когато преди десетина дни американските издатели и книжари приключиха баланса и обявиха резултата, се узна (вм. *узна се*. – М. Ян.), че „Бестселърът“ за 1958 г. е „Лолита“ (в. „Отечествен фронт“, 1959, бр. 4474, с. 3).

Когато вметнат израз, обособена част на изречението или подчинено изречение не стоят в началото на израза, от който са част, няма основания енклитиката в началото на следващия след тях дял от израза да се премества зад първата дума на този дял. Неправилно е задпоставено „*се*“ например в следното изречение:

„Дивата патица, без да прави предпазливи кръгове, както обикновено, спусна се (вм. правилното *се спусна*. – М. Ян.) леко и кацна далече в края на блатото“ (Елин Пелин, Обич).

Тук се касае очевидно за погрешна аналогия със сложни съставни изречения, в които подчиненото обстоятелствено изречение стои в абсолютното начало и е обособено.

---

9 Сrv. установената във френската граматика успоредица в термините за определенията и определителните изречения: „*complément déterminatif*“ (съответно на нашето „неособено определение“) и „*proposition complétive déterminative*“ (съответно на евентуално наше „неособено определително изречение“) покрай „*complément explicatif*“ (съответно на нашето „обособено определение“) и „*proposition relative explicative*“ (съответно на евентуално наше „обособено определително изречение“). Разликата между детерминативни (неособени) и експликативни (обособени) определителни изречения е отразена и във френската пунктуация – запетая се пише само пред относително местоимение, въвеждащо експликативно изречение. Вж. за това например Kr. Nygrop, *Grammaire historique de la langue française. Tome sixième*. Copenhagen, 1930, с. 375–376.

Подобно разграничение по същество вж., и у Н. С. Поспелов в статията му „О грамматической природе сложного предложения“, поместена в сборника „Вопросы синтаксиса современного русского языка“ (Москва, 1950), с. 331.

Под влияние на руския оригинал в преводи може да се види не на място и проклитиката *не*. В българския език тя се свързва почти винаги с глаголната форма в изречението, а на друго място може да стои само ако образува с помощта на адверзативен съюз някакво адверзативно съчетание (*не... , а...*) или ако е придружена от *само*, като при това се превръща в акцентувана дума. В руския език частицата „не“ може да стои пред различни части на изречението, без да получава ударение:

„Эта политика исходит не из временных или тактических побуждений, она является выражением коренных устоев советской внешней политики“ (в. „Правда“, 20. VI. 1956, с. 4).

Мястото на „не“ в това руско изречение е запазено неправилно и българския му превод, направен в БТА и разпространен от всички наши вестници на другия ден:

„Тази политика изхожда не от временни или тактически подбуди, тя е израз на основните принципи на съветската външна политика“.

В българския текст частицата „не“ би трябвало да стои пред „изхожда“. Иначе читателят ще я акцентува и ще очаква по-нататък в изречението някакво противопоставяне, въведено с „а“.

Наложително е обаче да се подчертае, че българите твърде трудно свикват обикновено с обратното – в адверзативни съчетания да поставят отрицателната частица там, където ѝ е мястото, а не пред глагола. Даже в съчетание със *само* ученици и студенти я поставят често пред глаголната форма, а не пред тази част на изречението, която е член на адверзативното съчетание. Ето пример от писмен държавен изпит на студент по журналистика в Софийския държавен университет (юли, 1957):

„За Партията революцията от 1905 година не само беше (вм. „беше не само“! – М. Ян.) генерална репетиция, но и голям урок“.

II

Много по-чести в сравнение с грешките в подреждането на безакцентните думи са отклоненията от правилата, които се отнасят до подредбата на думите, съставлящи разширени части на изреченията. Тези правила с малко изключения са също едновариантни като правилата, определящи мястото на безакцентните думи, но засягат огромен брой лексикални единици, нормират отношенията между градивните елементи на твърде сложни словосъчетания. Писмената фраза дава възможност да се изграждат значително разширени части на изречението. Количественото разрастване на думите в тези части затруднява прилагането на словоредните правила, вкоренени в съзнанието ни въз основа на прости образци от разговорната практика. Пораждат се словоредни проблеми, които тези прости образци не могат да разрешат.

*

Така, мястото на съгласуваното определение спрямо определящата дума, според добре известно едновариантно словоредно правило, в съвременния ни книжовен език, е пред тази дума. Но когато съгласуваното определение има свои задпоставни пояснения – адвербиални или, особено, предложни, – възниква словореден проблем, непознат на разговорната практика, където съгласувани определения със свои задпоставни пояснения не се срещат (или ако се срещат, срещат се под влияние на писмената практика). В печата наблюдаваме три разрешения на този проблем.

Първото не влиза в противоречие с установената в разговорната практика предпоставност на съгласуваните определения, но изисква да се примиряваме с често твърде тягостни хипербати, които оставят подчертано впечатление за книжност, измъченост на израза. Ето пример:

„От нарушенията на добрите взаимоотношения между нашата страна и Югославия и създалата се в резултат на изострената помежду ни борба обстановка на взаимна нетърпимост и най-тежки обвинения от двете страни се възползуваха враговете на мира, тази обстановка беше изгодна само за тях“ (в. „Работническо дело“, 1955, бр. 150, с. 1).

Тук „създалата се“, съгласувано определение на „обстановка“, има значително разширено задпоставно пояснение, което затруднява разбирането на мисълта при първо четене.

Второто разрешение също запазва предпоставеността на съгласуваното определение, но поясненията му препраща след определящата дума. Възниква пак хипербат – определящата дума разделя съгласуваното определение от неговите пояснения – и макар че в пространствено отношение той не е толкова значителен, макар че в ръкописите на изпращаните за печат материали той е извънредно често явление, в печатан текст рядко го виждаме. Докато хипербатът от първия тип се оказва търпим за редакторите стилисти, хипербатът от втория тип само случайно може да остане в печатан текст, защото поражда съвсем реални двусмислици, унищожава прегледността на синтактичните отношения във фразата.¹⁰

Дразни например със заплетеността си фразата:

„По-качествената и тясно обвързаната идейно-възпитателна работа със задачите на частите и поделенията допринесе за повишаване на политико-моралното състояние, дисциплината, боеспособността и боеготовността на армията“ (сп. „Пропа-

---

¹⁰ Това вмъкване на определящата дума между частите на определението се среща и в руски, но и там се смята за погрешно. Срв. К. И. Былинский и Л. И. Служивов, Справочник корректора, Москва, 1950, с. 201, § 2, т. 2.

гандист и агитатор“, изд. на Политическото управление на МНО, 1955, кн. 11, с. 22).

Тук „обвързаната“ като че остава без нужното ѝ косвено допълнение, а „със задачите на частите и поделенията“ попада в нежелана синтактична връзка с „работа“, поради което възниква двусмислица.

Третото разрешение на проблема се състои в преместване на съгласувано определение заедно със всичките му пояснения след определящата дума. Макар че влиза в противоречие с правилото за предпоставеност на съгласуваните определения¹¹, то се прилага най-широко от редакторите стилисти, защото чрез него се избягва неотменният за другите две разрешения хипербат. Към него се ориентират обикновено при стилистичното редактиране, когато в оригинала е използвано дразнещото второ разрешение на разглеждания словореден проблем. Ето например в оригиналния машинописен текст на дописка, изпратена до в. „Вечерни новини“, стои следният израз:

„Поставиха се мобилизиращи лозунги към спестовност“.

В печатания текст на дописката изразът е прередактиран така:

„Поставиха се лозунги, призоваващи към спестовност“ (в. „Вечерни новини“, 1955, бр. 29)

Като се абстрахираме от лексикалната поправка („мобилизиращи“, заменено с „призоваващи“), ясно личи, че редакторът е предпочел третото пред използваното от дописника второ разрешение на словоредния проблем.

Третото вместо второто разрешение на словоредния проблем се препоръчва и в езиковедската литература.¹²

В езиковедската литература третото разрешение се препоръчва и вместо първото. Така Л. Андрейчин предлага преместване на разширеното съгласувано определение „определена за обработка на звеното“ след определящата дума „площ“ в следния израз:

„Ние ще се борим за увеличаването на добивите от цялата определена за обработка на звеното площ“ (в. „Народна младеж“, 1953, бр. 45).¹³

11 Преместването на съгласуваното определение след определящата дума не бива да се смесва с обособяването му. В нашия правопис никак тихомълком е възприето да се ограждат със запетаи, т. е. да се обособяват, всички разширени задпоставни съгласувани определения, въпреки че по принцип не се отрича възможността след определящата дума да стоят и необособени определения (вж. например за това Л. Андрейчин, Основна българска граматика, с. 475). Наистина, задължителното ограждане на разширените задпоставни съгласувани определения със запетаи внася писмена прегледност в строежа на фразата, но с него можем да се примирим само ако престанем да отъждествяваме обособяването с поставянето на запетаи в такива случаи. Забележка в такъв смисъл има в академическата „Грамматика руского языка“ (том II – Синтаксис, часть первая, Москва, 1954, с. 643).

12 Вж. Л. Андрейчин, Слабости в езика на нашата публицистика, сп. „Български език“, 1954, с. 242.

13 Пак там.

Но между редакторите стилисти тази практика не е разпространена. Нещо повече – в някои случаи те заместват неправилното второ разрешение на проблема с първото, а не с третото. Ето пример (от в. „Вечерни новини“, 1956, бр. 229):

текст на дописника

„Докладчикът обясни и принципа на конструирания (така!) безсовалков стан, от чешкия специалист Владимир Свати,..."

печатан текст

„Той обясни и принципа на конструирания от чешкия специалист Владимир Свати безсовалков стан.“

Изобщо, както личи и от цитирания по-горе израз от в. „Работническо дело“, първото разрешение на проблема е широко разпространено в нашия печат и се явява като напълно търпимо за езиковия усет на нашите журналисти. Може да се твърди, че в книжовния ни език е оформено по отношение на разширените съгласувани определения двувариантно словоредно правило. Разбира се, това не означава, че задпоставният вариант изобщо не трябва да се препоръчва вместо предпоставния. Неговото основно предимство – сближаването на съгласуваните части от изречението – остава в сила. Това означава само, че предпоставният вариант не е недопустим и че може да има случаи, в които опасността от двусмислица или желанието да се постигне по-голямо благозвучие на израза може да доведе до разрешаване на разглеждания словореден проблем в полза на предпоставния вариант.¹⁴

За предпочитане е например предпоставният вариант, когато определящата дума има и предложно определение, съдържащо съществително от същия род, защото задпоставният ще породи двусмислица. Така в изречението „По-голямата част от нивата, засегната от наводнението, трябва да се преоре“ задпоставното определение „засегната от наводнението“ може да се отнесе и към „по-голямата част“, и към „нивата“.¹⁵ Ако определението се

14 Някои наши журналисти дори смятат, че предпоставният вариант дава повече стегнатост, бойкост на израза, та го предпочитат. Това схващане е погрешно. То е резултат от смесване на обособяването със задпоставянето на разширеното съгласувано определение. Неправилно отъждествява задпоставянето на разширеното причастно определение (най-честа форма на разширеното съгласувано определение) с обособяването му и А. Н. Гвоздев в своите „Очерки по стилистике русского языка“, като твърди: „Перенос причастного оборота в положение перед существительным, в связи с чем он становится необособленным, теснее увязывает его с существительным, создает более компактную группу предмета с его определением“ (II изд., Москва, 1955, с. 361, § 474).

15 Нещо повече – наличието на друго определение пред „част“ и липсата на всякакво определение към „нивата“ ще породи у читателя склонността да отнесе „засегната от наводнението“ именно към „нивата“. В настоящата работа обаче е достатъчно да устано-

премести пред определящата дума, двусмислицата ще се избегне: „Засегнатата от наводнението по-голяма част от нивата трябва да се преоре“.

На второ място, единият от двата варианта може да се предпочете, когато другият е по-неприемлив от евфонично гледище. С право е предпочетен предпоставният вариант например в следното изречение:

„Това е дело на натрупания в хода на строежа опит на нашите инженерно-технически кадри“ (в. „Отечествен фронт“, 1954, бр. 3167, с. 1).

Задпоставният вариант в случая би довел два предлога *на* в неблагозвучна близост:

„Това е дело на (I) опита на (II) нашите инженерно-технически кадри, натрупан в хода на строежа“.

Освен това, основното предимство на задпоставния вариант – сближаването на съгласуваните части от изречението – тук не е в сила, защото разширеното предложно определение „на нашите инженерно-технически кадри“ пак значително отдалечава „опита“ от „натрупан“.

Основателно е избран предпоставният вариант и в следното изречение:

„Изграждането на язовира и на Росишката напоителна система откриват време на обилие на тази засушавана в миналото, изложена на капризите на природата благодатна сега земя на България“ (в. „Отечествен фронт“, 1954, бр. 3167, с. 1).

Освен с двусмислицата и с неблагозвучната близост, на три предлога *на*, задпоставният вариант би бил неудобен и с това, че безсъюзното изброяване, което изисква степенно засилване на фразовите ударения, би влязло в противоречие с общо низходящото движение на тона и силата в задпоставните определения, стоящи след сказуемото.

Непрепоръчителен е задпоставният вариант на разширеното съгласувано определение и когато следва обособено определение, както е например в следното руско изречение:

„Нельзя не отметить важность предложения, внесенного Уинстоном Черчиллем, опирающегося, очевидно, на опыт непосредственных общений руководящих государственных деятелей в недавнем прошлом“ (в. „Правда“, 1953, бр. 144).

Тук „опирающегося и т. н.“ е обособено (по френската терминология „експликативно“) определение на цялото съчетание „предложения, внесенного Уинстоном Черчиллем“, а в това съчетание „внесенного Уинстоном Черчиллем“ е необособено (по френската терминология „детерминативно“) определение на „предложения“.

вим, че изрази от този тип са двусмислени. Изследването на видовете двусмислени изрази има голямо теоретическо и практическо значение, но не е уместно тук.

Българските преводачи добре са направили, като са преместили необособеното определение пред определящата от него дума:

„Не може да не се отбележи важноста на внесеното от Уинстон Чърчил предложение, опиращо се очевидно на опита от непосредственото общуване между ръководните държавни дейци в недалечното минало“ (в. „Работническо дело“, 1953, бр. 145).

Така е отстранена възможността „внесено от Уинстон Чърчил“ и „опиращо се и т. н.“ да бъдат възприети от читателя като еднородни определения, възможност напълно реална, ако се запази словоредът на руския текст.

*

Добре известно едновариантно словоредно правило в българския книжовен език изисква предложното определение, въведено с предлог *на*, изразяващ принадлежност, да стои непосредствено след определяното съществително, т. е. пред всякакви други предложни пояснения на същото съществително. В нашия печат обаче това правило твърде често не се спазва, особено когато определящата дума е отглаголно съществително.¹⁶ При това едновременно с отдалечаването на тези определения от определяното отглаголно съществително се наблюдава и изпускане на предлога *на*.

На какво се дължат словоредните грешки от този тип? И тяхната причина трябва да търсим в склонността да се усложнява писмената фраза с много пояснения. Случва се предложното определение, въведено с предлога *на*, да бъде толкова разширено, че ако поставим другото определение след него, връзката му с определящата дума изобщо няма да се чувства. Ето пример:

„Сериозен успех в провеждането на политико-възпитателната работа е все по-активното участие в нея на редица партийни и младежки организации, които поставиха на разглеждане такива важни въпроси, като тези за авангардната роля на комунистите и примерността на членовете на ДСНМ в марксистко-ленинската подготовка и политзанятията, за дисциплината, овладяване и опазване на оръжието, за подобряване възпитателната работа с младите офицери и пр.“ (сп. „Пропагандист и агитатор“, изд. на Политическото управление на МНО, 1955, кн. 11, с. 22).

Тук „в нея“, стоящо непосредствено след „участие“ (дума, която има значение на отглаголно съществително), безспорно, нарушава разглежданото словоредно правило, но преместването му след съставеното от... 47 думи определение за принадлежност е също непрепоръчително. Именно такива изрази служат за модел, който подтиква към оформяване на друго, изкуствено, книжно словоредно правило: на първо място след определящата дума се

---

¹⁶ Вж. многобройни примери у Л. Андрейчин в цитираната по-горе статия „Слабости в езика на нашата публицистика“, с. 241.

поставя най-краткото предположно определение. Практиката на нашия печат „спазва“ доста последователно това „правило“. Следващите примери само от едно списание добре илюстрират това положение:

„Пред командирите и политорганите стои задачата да отделят по-голямо внимание за осигуряване в частите, щабовете, учрежденията необходимите условия и време за провеждане на политико-възпитателната работа“ (сп. „Пропагандист и агитатор“, изд. на Политическото управление на МНО, 1955, кн. 11, с. 29).

„Съсредоточаването в ръцете на командира (тук изпуснато „на“ – М. Ян.) всички функции за управление на войските му дава възможност...“ (пак там, с. 43).

„Нужно е командирите и политработниците да използват нашироко всички средства и възможности за възпитаване у личния състав (тук изпуснато „на“ – М. Ян.) високи морално-боеви качества“ (пак там, кн. 12, с. 16).

Подчертано книжната стилна оцветеност на този словоред, която не позволява той да бъде препоръчван в граматическите ръководства, не бива да пречи обаче да се види и едно негово съществено предимство – чрез него, особено когато предлогът *на* може да се изпусне пред следващото определение, се избягват иначе неизбежни двусмислици! Така, ако в първото изречение, цитирано по-горе, преместим определението „в частите, щабовете, учрежденията“ след „работа“, читателят непременно ще го свърже не с „осигуряване“, а с „работа“!

Затова словоредните грешки от този тип трябва да се отстраняват не чрез просто разместване, а чрез преустройство на фразата с цел да се замести определяното съществително с лична глаголна форма. Ето как би изглеждало съдържащото такава словоредна грешка изречение, цитирано тук по-горе:

„Сериозен успех в провеждането на политико-възпитателната работа трябва да виждаме във факта, че в нея все по-активно участвуват редица партийни и младежки организации, които и т. н.“

Не може да се поправи чрез просто разместване и следното изречение:

„Първата задача, подета от професорите, доцентите и асистентите в института, е разработването през тази година на научни проблеми по-тясно свързани с разкриването на нови резерви за увеличаване на добивите в нашето селско стопанство“ (в. „Отечествен фронт“, 1959, бр. 4474, с. 3).

И тук редакторът стилист е трябвало да замести отглаголното съществително „разработването“ с лична глаголна форма:

„Първата задача, подета от професорите, доцентите и асистентите в института, е да разработват през тази година научни проблеми и т. н.“

III

Не буди спорове в граматическата ни литература и правилото, според което подчиненото определително изречение трябва да стои непосредствено след определяната от него част на изрази. Но и то понякога се оказва забравено поради особеностите на писменото фразиране. Не са забелязали например, че в цитирания по-долу израз вметнатото пояснение „независимо от техния обществен и държавен строй“ в противоречие с това правило отдалечава определителното изречение от определяното словосъчетание „други държави“:

„Варшавският договор е открит за присъединение към него и на други държави независимо от техния обществен и държавен строй, които изявят готовност...“ (в. „Работническо дело“, 1955, бр. 150, с. 1).¹⁷

Словоредните грешки и от този тип не може да се отстранят чрез просто разместване на думи. Нужно е преустройство на целия израз. В случая например обособеният (експликативен) характер на определителното изречение позволява съюзната дума „които“ да се замени с обстоятелствения съюз „щом като“. За да не остане подчиненото изречение без формално изразен подлог обаче, нужно е да се добави още и личното местоимение „те“.

Повтарянето на думата, с която се съгласува относителното местоимение, непосредствено пред него е също удобно средство за отстраняване на разглежданата словоредна слабост.¹⁸ Ето как би изглеждал горният израз, поправен чрез повтаряне на думата „държави“ непосредствено пред „които“:

„Варшавският договор е открит за присъединение към него и на други държави, независимо от техния обществен и държавен строй, държави, които...“

Без повтаряне на думата „поети“ пред „чието“ оставя впечатление на неправилно и следното изречение:

„П. Р. Славейков е един от нашите големи поети от втората половина на XIX в., чието творчество е здраво свързано с нуждите на българския народ, с неговите борби за просвета и освобождение“ (сп. „Език и литература“, 1956, с. 307).

---

17 Цитираното изречение съдържа и друга словоредна грешка (да не говорим за погрешната употреба на „присъединение“ вм. „присъединяване“) – „към него“ не може да стои пред „и на други държави“. В предходния раздел на настоящата работа беше посочено как се отстраняват подобни грешки.

18 Възможно е думата, с която се съгласува относителното местоимение, да се повтори и след него. Така са постъпвали нашите публицисти в миналото. Вж. за това в студията ми „Наблюдения над езиковите особености в публицистиката на Гаврил Георгиев“ (Известия на Висшата партийна школа „Станке Димитров“ при ЦК на БКП, кн. 1, София, 1957, с. 257). Сега този похват звучи остаряло.

Впечатлението за недопустима отдалеченост, на определителното изречение от определящата дума в доста случаи е възможно да се заличи и чрез използване на корелативно показателно местоимение. Така, ако в цитираното по-горе изречение внесем такъв корелат, усещането за хипербат ще изчезне:

„П. Р. Славейков е един от онези (или тези) наши големи поети от втората половина на XIX в., чието творчество и т. н.“

IV

Мястото на останалите части на изречението (подлог, сказуемо, сказуемно определение, допълнение, обстоятелство) се определя в съвременния български книжовен език от многовариантни правила, които, както се изтъкна вече, оставят впечатление за „свобода“ на българския словоред. Граматическото описание на всички тези правила може да бъде задача само на едно изчерпателно изследване, каквото настоящата работа не е. Не бива обаче да се забравя, че и без такова изследване проблемите на практиката, отнасящи се до мястото на различните части на изречението, ще се решават без значителни затруднения, ако при подбора на един или друг словореден вариант се държи сметка за посочените вече две решаващи изисквания – изказът да не позволява двойко разбиране и пряко свързаните в синтактично отношение негови части да са максимално сближени, по възможност съседни.

Така например не е нужно да се знае колко варианта може да има подреждането на обстоятелството за начин в българското изречение, за да се открие, че преводачите (или редакторите) на БТА са допуснали словоредна грешка по отношение на обстоятелството за начин „решително“ в българския превод на следното руско изречение:

„Мы решительно покончили уже тогда со всеми неравноправными договорами бывшей царской России со странами Востока“ (в. „Правда“, 20. VI. 1956, стр. 4).

В бюлетина на БТА, а оттам и в ежедневниците ни четем:

„Още тогава ние ликвидирахме решително всички неравноправни позорни договори на бивша царска Русия със страните на Изтока“.

Може да се спори дали е сполучливо подреждането на „още тогава“ пред „ние“, когато руското му съответствие „уже тогда“ стои след сказуемното, но няма никакво съмнение, че „решително“ стои погрешно между „ликвидирахме“ и „всички“. Тук то се схваща по-скоро като обстоятелство за степен, отнасящо се към „всички“ и имащо значение „съвсем, без изключение“, отколкото като обстоятелство за начин, отнасящо се към „ликвидирахме“.

Двусмислено звучи обстоятелството за начин „активно“ и в следното изречение:

„С чувство на гордост средношколската младеж от Поляновградска околия се готви активно да участва в прибирането на реколтата“ (в. „За кооперативно земеделие“, 20. VI. 1956, с. 1).

Не е ясно дали младежта „активно се готви да участва“ или пък „се готви да участва активно“! Няма съмнение, че в зависимост от мисълта на дописника е трябвало да се избере съответен недвусмислен словореден вариант.

При това, характерно е, че двусмисленият словореден вариант дразни дори и когато текстът не позволява да се реализира двусмислеността му, т. е. когато читателят разбира точно мисълта на автора въз основа на предходните или следващите изречения. Изисканият стил се отличава с ясност и точност на всеки израз. Двусмислицата е изобщо нежелан гост в публицистиката и едва ли в нашата публицистика има много случаи, в които словоредна двусмислица да е използвана със специална стилистична цел.

Раздалечаването на пряко свързаните в синтактично отношение думи на изречението обаче, раздалечаване, което също може да се оценява общо като отрицателно явление, често има специални стилистични задачи. Чрез него се повишава емоционалността на израза. Освен това в разширените изречения избягването на всякакъв хипербат е често невъзможно. Пряко свързани със сказуемото в синтактично отношение са и подлогът, и сказуемното определение, и допълненията, и обстоятелствата. Щом в едно изречение освен подлога и сказуемото има и повече от една второстепенна част, хипербатът става неизбежен.

Ето защо измежду няколко словоредни варианта трябва да се стремим да подберем онзи, който съдържа най-малко и най-незначителни разкъсвания на синтактични връзки. За тук най-вече важи казаното в началото на статията – често първоначалният вид на израза е бил напълно задоволителен в словоредно отношение, но след характерните за писменото фразиране вмъквания на различни пояснения, за автора остават незабележими неприятни хипербати, които обикновено лесно се отстраняват чрез размествания на някои части от изречението. Тежко звучи например изразът:

„Първи в Михайловградска околия кооператорите от фуражната бригада с бригадир Борис Младенов от ТКЗС в с. Ерден, Михайловградско, започнаха жътва на ечемик“ (в. „За кооперативно земеделие“, 20. VI. 1956, с. 1).

А словоредната схема „сказуемно определение – обстоятелство – подлог – сказуемо – пряко допълнение“ съвсем не е от ненормалните за българския език. Сравни: „*Първи в село ние почнахме жътва*“. Натегнатостта на израза иде от прекомерното разширяване на подлога, което отдалечава твърде много сказуемото от сказуемното определение. Тя лесно е можело да се преодолее, като се постави сказуемото по-близо до сказуемното опре-

деление. От няколко възможни варианта, задоволяващи това изискване, удобен в случая е само този, който започва със сказуемното определение, защото запазва мястото на фразовото ударение от първоначалната схема – върху подлога:

„Първи в Михайловградска околия започнаха жътва на ечемик кооператорите от фуражната бригада и т. н.“

Другите варианти подтикват читателя да постави фразовото ударение върху сказуемното определение. Например:

„Кооператорите от... първи в Михайловградска околия започнаха жътва на ечемик“.

А това би изменило мисълта на автора. Той иска да съобщи, че именно бригадата на Б. Младенов е почнала първа жътвата. Той не иска да подчертае, че тя е почнала първа, а не втора или трета например, както ще се разбере, ако фразовото ударение падне върху „първи“.

*

Разгледаните до тук словоредни проблеми в съвременния ни книжовен език, разбира се, не изчерпват въпросите, които практиката на печата поставя пред нашето езикознание. Те обаче безсъмнено са най-наболелите и авторът се надява, че е набелязал принципите, въз основа на които тези въпроси може да се разрешават.